

Vér Ádám (1979) az ELTE BTK tudományos segédmunkatársa, folyóiratunk szerkesztője. Fő kutatási területe az Újasszír Birodalom politika- és intézménytörténete.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Média és az Újasszír Birodalom keleti expanziója* (2006/3–4).

„Sok mágnását karddal ölte le Asszíriában”

Assur-ah-iddina utolsó évei

Vér Ádám

Az Újasszír Birodalom több mint száz évig tartó utolsó virágzásának kezdetét a Kr. e. 746-ban puccsal hatalomra kerülő III. Tukulti-apil-Esarra trónra lépésétől számíthatjuk. Az ő fiával, V. Sulmánu-asaréduval is egy belső lázadás végzett, amely II. Sarrukint segítette trónra (Kr. e. 722). II. Sarrukin nem a belső harcoknak esett áldozatul: Délkelet-Anatóliába vezetett hadjáratán harc közben esett el, a csatát követően a holtteste sem került elő (Kr. e. 705). Őt fia és kijelölt trónörököse, Szín-ahhé-eríba követte a trónon, akinek első kijelölt trónörökösét (Assur-nádin-sumi) az elámiak elrabolták Babilónból és megölték (Kr. e. 694), második kijelölt trónörököse, Assur-ah-iddina pedig száműzetésbe vonult a nyugati tartományok valamelyikébe – valószínűleg anyai rokonaihoz, a később még fontossá váló Harránba.¹ Később a királlyal imádkozás közben saját gyermekei végeztek (Kr. e. 681), Assur-ah-iddina pedig féltestvéreitől fegyverrel ragadta magához a hatalmat.

E rövid áttekintésből is látszik, hogy a trónért komoly harc dúlt a királyi családon belül² – ez azonban alig befolyásolta a birodalmi terjeszkedés sikerességét. Miközben minden generáció újra és újra elkeseredett küzdelmet folytatott a hatalom megszerzéséért, a Kr. e. 9. századtól kezdve Asszíria évenként indított hadjárataival az ókori Kelet nagyobb részét birodalmába olvasztotta, s a Kr. e. 8. századra korábban nem látott méretű birodalmat alakított ki. A Kr. e. 7. század közepére az Újasszír Birodalom több mint hetven tartományba szervezte területeit a Perzsa-öböl partjától Amíduig (ma Diyarbakır), a zagroszi Harhartól (ma Kermansah, Nyugat-Irán) a Földközi-tenger partján fekvő filiszteus városokig.

Ez a folyamat új kihívásokat jelentett az asszír adminisztráció számára: kezelnie kellett a birodalmon belüli hatalmas távolságokból és a különböző adminisztratív hagyományokkal rendelkező területek integrációjából adódó problémákat. Megjelentek a professzionális hivatalnokok, akik a központtól távol is képesek voltak autonóm döntések meghozatalára. Az Újasszír Birodalom adminisztrációjának vizsgálatakor a rekonstrukcióhoz felhasználható forrásaink döntő többsége írott forrás. Ezek leginformatívabb csoportja a királyi levelezés. A forrásokat vizsgálva az újabb kutatások arra a következtetésre jutottak, hogy a rendszert alapvetően nem írásban működtették: a király beavatkozására csak hatásköri problémák és egyéb rendszeranomáliák esetén volt szükség, ezeknek maradt írásos nyoma. És bár az asszír uralkodó Assur isten földi helytartójaként a bürokratikus hierarchia bármelyik szintjén szabadon beavatkozhatott, a királyi levelezésben fennmaradt ügyek inkább a kivételt jelentik a rendszer működésében, és nem a szokásos ügyvitelt.³

Az asszír király – a babilóni uralkodói hagyománytól eltérően – egyben a főisten főpapja is, kapcsolata a templomok, a városok és tartományok intézményrendszerével patrimoniális jellegű volt,⁴ személyesen nevezte ki valamennyi tartományi kormányzóját, akik kizárólag neki tartoztak felelősséggel. Az újasszír kori tartományi kormányzók nem örökíthették tovább hatalmukat – talán éppen ennek garanciájaként a Kr. e. 8–7. században a kormányzók többsége eunuch⁵ volt. A hivatalnoki hierarchiában a kormányzók és a király között helyezkedtek el az udvari főméltóságok,⁶ amelyek közül négy tisztséghez az átlagos asszír tartománynál nagyobb és

SAA 12 88 (ABL 1452; K 1620b)

Szín-ahhé-eriba a mindenség királya, Asszír királya: arany karperecet elefántcsont berakással, arany koronát, arany nyakláncot, a felkarra való karpereceket – valamennyi ékszer achát, pappardillillú-kő és kalcedon berakással készült – súlyuk összesen másfél mina és két és fél siqlu [kb. 730g]. Mindezeket szeretetem jeléül fiamnak, Assur-ah-iddinának adom, aki neveztessek ezentúl Assur-etel-(ilá-ni)-mukin-aplinak!

A Bít-Amukanni zsákmány(ból).

Ó, Nabú, ki benned bízik, ne csalatkozzék!

(A cikkben olvasható valamennyi, másként nem jelölt forrásszöveg a szerző fordítása.)

Bít-Amukanni káld törzs Dél-Babilóniában, ahová Szín-ahhé-eriba Kr. e. 689-ben vezetett utoljára hadjáratot. Assur-ah-iddina trónörökös kinevezésére tehát ezután kerülhetett sor, a legvalószínűbb dátuma Kr. e. 683. niszannu (I.) hó első napjai, az újévi ünnepség ideje (a kinevezés dátumához lásd SAA 6 xxxiv és Melville 1999, 17). A kinevezést a királyi család és az udvar tagjai személyes esküjükkel támogatták, az egyik ilyen adé szövege töredékesen ugyan, de fennmaradt: SAA 2 3.

katonailag erősebb tartomány kapcsolódott.⁷ Az udvari főméltóságok valamelyikének irányításával a tartományi kormányzók sok esetben a király személyes részvétele nélkül vezettek hadjáratokat, ilyenkor testületként gyakoroltak hatalmat, magukat „nagyok”-nak (*rabûti*) nevezték, és közösen tettek jelentést a királynak is. Az adminisztráció vezetőiből egy sajátos, új birodalmi elit alakult ki, amely nyelvhasználatával,⁸ ruházkodásával,⁹ iskolázottságával¹⁰ és a királyal való személyes érintkezés privilégiumával¹¹ élesen elkülönült a birodalom többi alattvalójától. Az adminisztráció tagjai tehát egyszerre bírtak meglehetősen széles hatásköri autonómiával és tartottak fenn személyes kapcsolatot az uralkodóval.¹²

Ez az elit és az általuk vezetett hadsereg és adminisztráció képes volt a királyi család minden belső harcának dacára eredményesen irányítani és folyamatosan bővíteni az Asszír Birodalmat. Az asszír sikertörténet a mindenkori király és az elit érdekharmóniáján alapult. Tanulmányomban a királyfeliratok ideológiailag terhelt történeti narratívája mögé nézve, elsősorban az adminisztratív szövegek és a királyi levelezés forrásbázisán fogom bemutatni Assur-ah-iddina uralkodása utolsó néhány évének az eseményeit, amikor az asszír birodalmi elit és a királyi hatalom érdekharmóniája felborul, az adminisztráció vezérkarán belüli egyetértés megbomlik – s amely konfliktusról a hivatalos emlékezet megalkotására hivatott királyfeliratok egy szót sem szólnak.

Ez a konfliktus természetesen nem jelentette a birodalom végét, még talán a bukásának kezdetét sem, azonban a belső rend helyreállítása érdekében végrehajtott tömeges gyilkosságok a birodalmi elit olyan mérvű megfogyatkozását eredményezték, amelyet az államapparátus nem tudott többé kiheverni.

Mindenekelőtt hasznos lesz áttekinteni Assur-ah-iddina uralomra jutásának főbb állomásait, hogy történeti kontextusba helyezhessük uralkodása utolsó éveinek eseményeit.

Szín-ahhé-eriba öt fia közül a legfiatalabbat, Assur-ah-iddinát nevezte ki koronahercegnek,¹³ miután Assur-nádin-sumit, korábbi kinevezett trónörökösét, aki Kr. e. 699–694 között Babilón trónján ült, babilóni lázadók kiszolgáltatták Elámnak, ahol valószínűleg még Kr. e. 694-ben meggyilkolták. A megtorló hadjáratok végét Babilón városának és szentélyeinek lerombolása, a lakosság és a kultuszszobrok elhurcolása jelentette Kr. e. 689-ben.¹⁴ Assur-ah-iddina neve – mint az akkád nevek szinte mindig¹⁵ – beszélő név, jelentése: „Assur fivért adott”. A babilóni hadjárat zsákmányából Assur-ah-iddina gazdag ajándékot kapott apjától, s mellé egy új nevet is – mindez talán összefügg trónörökös kinevezésével, új nevének jelentése: „Assur, az (istenek) ura, aki megerősíti az örökösöt” –, amint arról egy keltezés nélküli adminisztratív szöveg beszámol (SAA 12 88 [ABL 1452; K 1620b]; lásd a szöveget a margón).

A kijelölt utód a kinevezését követő udvari intrikák elől az ország nyugati tartományaiba távozott. Szín-ahhé-eriba a kijelölt trónörökös távozása után sem változtatta meg döntését; talán éppen ezért Kr. e. 681 tebétu (X.) hó 20-án (ABC Chron 1 iii 34–35) merénylet áldozata lett. A gyilkosságról fennmaradt források egybehangzóan állítják, hogy a király gyilkosait fia, Urdu-Mulisszu (a Bibliában Adrammelek) vezette.¹⁶ Assur-ah-iddina kevesebb mint két hónappal később, uralkodása kezdetén (Kr. e. 680) adaru (XII.) hó 18-án¹⁷ nyugat felől érkezve, sereg élén masírozott be Ninivébe (ABC Chron 1 iii 38), apja gyilkosai pedig elhagyva az országot Urartuba menekültek.

Az ekkor harmincas éveinek elején járó király átköltöztette udvarát, apja Párjanincs Palotáját elhagyta. Ninivében és Kalhuban is az arzenált jelölte ki rezidenciájának, amelyek inkább erődök voltak, mint paloták.¹⁸ A kapuk őrzéséért felelős tisztségviselőket – mondjuk így – lecsérélték, számukat felduzzasztották.¹⁹ Megváltozott a király színe elé járulás protokollja, a kihallgatás idejére fátylat borítottak az uralkodó előtt földre boruló alattvalóra.²⁰ Ráadásul egyre kevesebbeknek jutott kiváltságul, hogy láthassák a királyt. Számos panaszos levél érkezett a kancelláriára, melyekben az adminisztráció magas rangú tagjai egy-egy sikertelen bejutási kísérlet után kérelmezik, hadd kaphassák meg a személyes kihallgatás lehetőségét, vagy legalább távolról nézhessék a királyt (SAA 13 80 [ABL 377; 83-1-18,43]; lásd a szöveget a margón).

A királyi család tagjai, az asszír hivatalnoki kar és a hadsereg hűségéről újra és újra jóskérdéseket tett fel a király (SAA 4 139–148), és Samas istentől várt jójelet minden udvari kinevezés előtt is, legyen szó a trónörökös tisztségéről, magas rangú papi hivatalról, vagy egy testőri szolgálatról anyja kíséretében (SAA 4 149–182). A dinasztia múltját ismerve az udvarban tapasztalható gyanakvó légkör nem meglepő, és talán a király férfi rokonai iránti bizalmatlanságának tudható be, hogy a család nőtagjai korábban nem látott befolyásra tettek szert a politikai életben.

Assur-ah-iddina anyja, Naqia²¹ elérte Szín-ahhé-eribánál, hogy legfiatalabb gyermekeként az ő fia legyen a kijelölt trónörökös. A férje elleni merényletet követően azonnal jóslatot kért az arbélai Istár istennőtől, aki Ahát-abísa próféta útján ígérte meg számára, hogy fia végül király lesz (SAA 9 1.8). Assur-ah-iddina uralkodása alatt palotát építtetett Ninivében,²² és fia halálát követően a kijelölt trónörökös, Assur-bán-apli támogatására saját hatáskörben hűségesküt tettetett a családdal és az udvari hivatalnokok legszűkebb körével (SAA 2 8).

Assur-ah-iddina felesége, Esarra-hammat – a király két kijelölt trónörökösének anyja – haláláról (8. év [Kr. e. 672] adaru [XII.] hó 5.) beszámol a *Babilóni Krónika* két bejegyzése is (ABC Chron 1 iv 22 és Chron 14: 23), a több száz évet átfogó krónikában egyedülálló módon. Szintén teljesen szokatlannak mondható, hogy felesége számára Assur-ah-iddina mauzóleumot (*bīt kimahhi*) építtetett Assurban.²³

Assur-ah-iddina lánya – Assur-bán-apli és Samas-sum-ukín nővére –, Sérúa-éterat is komoly befolyással bírt. Abban talán még semmi különös nincsen, hogy Libbáli-sarratot – öccse, az akkor már koronaherceg Assur-bán-apli feleségét – levélben szidta meg, amiért az nem készítette el házi feladatát (SAA 16 28); azonban a tény mégis elgondolkodtató, hogy az állami archívumban ezt a levelet iktatták és megőrizték. Mikor két fivére egymás ellen fordult, és a „babilóni lázadásnak” nevezett testvérháborúban (Kr. e. 652–648) lángba borították Dél-Mezopotámiát, Sérúa-éterat vezette a békítő követséget,²⁴ igaz, eredménytelenül.

A királyi család nőtagjain kívül talán még a főeunuch hatalma nőtt meg szokatlan módon Assur-ah-iddina uralkodása (Kr. e. 680–669) alatt. A király tizenegy uralkodási évében a főeunuch, Assur-nászir nyolc hadjáratot irányított – Babilónia (680), Mannaj (675), Amul (675), Elám és Ellipi (672), Egyiptom (671), Melid (?), Mugallu (?) és Média (?) ellen –, rajta kívül csupán a főkincstartó vezetett egy sikertelen hadjáratot Mugalluba (675). A *turtānu* és a többi főméltóság – a korábban megszokottól eltérően – nem vezethetett hadjáratot.

Assur-ah-iddina uralkodása külpolitikai szempontból rendkívül sikeresnek mondható. Az első években a Babilóniába vezetett gyors hadjáratokkal sikerült a térségben megszilárdítania az asszír hatalmat, és tudós megbízottai irányításával gőzerővel látott hozzá a korábbi asszír pusztítások során megsemmisült települések és szentélyek helyreállításához. Keleten a méd területek ellen vezetett hadjáratával (Kr. e. 676?) mélyebben nyomult be az iráni területekre, mint bármelyik elődje. Nyugaton sikerült letörnie az Egyiptommal szövetkező Szidón lázadását, és nagy erőket mozgósított, hogy magát Egyiptomot is elfoglalja. Ennek érdekében Kr. e. 674 tavaszán békeszerződést kötött keleti szomszédjával, az elámi Ur-takkuval; Asszíria annyira akarta a békét, hogy túszként a király gyermekei közül többeket Elámba küldtek.²⁵

A gondos diplomáciai előkészületek dacára a Kr. e. 674 végén Egyiptom ellen indított hadjárat kudarcra végződött. A vereségről ugyan nem tesznek említést az asszír királyfeliratok, a sikertelen támadásról csupán a *Babilóni Krónika* egy bejegyzése tudósít: „(Assur-ah-iddina) 7. éve adaru (XII.) hó 5. Az asszír hadsereg vereséget szenved Egyiptomban” (ABC Chron 1 iv 16). Bár e lakonikus tömörű mondaton kívül más forrás nem áll rendelkezésünkre az esemény rekonstrukciójához, az asszír sereg veszteségei kétségtelenül hatalmasak lehettek. A Sináj vízlelőhelyekben szegény vidékén visszavonuló vesztes sereg a helyi törzsek támadásaitól sújtva, utánpótlás nélkül próbált hazaérni. A veszteségek felbecsüléséhez jó párhuzam lehet II. Nabú-kudurri-uszur seregének Kr. e. 601-es egyiptomi kudarca, ami után két teljes évbe telt, míg a babilóni sereget újjászervezték.²⁶

A vereség minden bizonnyal komoly presztízsveszteséget jelentett Assur-ah-iddina számára, s mivel egy újabb Egyiptom elleni hadjáratra még nem

SAA 13 80 (ABL 377; 83-1-18,43)

A királynak, az én uramnak szolgád, Nabú-sum-iddina. Jó egészséget, jó egészséget, jó egészséget a királynak, az én uramnak! Ezerszer is jó egészséget a királynak, az én uramnak! Assur, Szín, Samas, Bél és [Nabú] áldja meg a királyt, az én uramat! A király, az én uram orcáját (korábban) nagyon sokan látták már. Küldessék ez a parancs a palotafelügyelőknek: mikor a vének elhaladnak a terasz alatt, engedjék meg, hogy én rápillanthassak a király arcára, és talán a király is [rám] tekint majd! [A király, az én uram] egészségéről folyamatosan értesítsenek engem! Kire függesztem tekintetem? Azzal kapcsolatban, amit (korábban) megírtam, hadd járulhassak a király színe elé, s beszélhessek vele!

állt rendelkezésére elegendő haderő, a következő évben a mindössze egyetlen erődtített településsel (Uppume) rendelkező Subria elfoglalására vonult seregével. A Tigris felső folyásánál fekvő, a szomszédos birodalmakból érkező menekülteknek – talán vallási okokból is – menedéket adó parányi hegyvidéki állam már régóta szálka volt az asszírok szemében, s elképzelhető, hogy Szín-ahhé-eriba gyilkosai közül is többen bujkáltak ott.²⁷ A győzelem kivívása nem jelenthetett komolyabb kihívást az asszír sereg számára, a hadjáratról mégis egészen részletes királyfeliratot készítettek, melyben hosszan részletezik a Subriában elfogott asszír szökevények megsemmisítését.²⁸

A király öröme azonban nem lehetett felhőtlen. Legkedvesebb felesége, Esarra-hammat a subriai győzelem előestéjén

1. kép. Assur-ah-iddina asszír király előtt Abdi-Milkutti, Szidón legyőzött királya és Usanahuru, az egyiptomi kúsita fáraó trónörököse térdel. A törökországi Zincirliben (az ókori Szam'al) talált sztlé. Berlin, Vorderasiatisches Museum (Niederreiter Zoltán felvétele)

halt meg (adaru [XII.] hó 5.). Ráadásul a király betegségének egyre súlyosbodó tüneteit orvosai nem tudták enyhíteni. Assur-ah-iddina tüneteiről viszonylag pontos képet kaphatunk az udvari tudósokkal és gyógyítókkal váltott több tucat levélből, amelyeket Simo Parpola adott ki:²⁹ nem szűnő láz, gyöngeség, étvágytalanság, végtagmerevség, szemfájdalom és fényérzékenység, a bőr felhólyagzása és a hólyagok felfakadása, meghülés és hidegrázás, fülgyulladás és fülzúgás. A tünetek ismeretében eddig csupán Parpola kísérelt meg diagnózist felállítani,³⁰ szerinte Assur-ah-iddina a *lupus erythematosus* elnevezésű megbetegedésben (LERM, Liebmann-Sax-féle betegség) szenvedett, amely egy krónikus gyulladással járó fényérzékeny autoimmun betegség. A betegség jellegzetes ismertetőjéről, az ornyergén és az arcon lévő kiütésekről kapta nevét, amelyek farkasharapásra emlékeztetnek.

Bizonyosságot valószínűleg sosem szerezhethünk Assur-ah-iddina betegségének mibenlétét illetően,³¹ azonban az udvari tudósokkal való levélváltásból annyi bizonyossá vehető, hogy a királynak súlyos, a bőrfelületen is nyomot hagyó betegsége volt.

Urdu-Nanaja, az udvari ráolvasó-papok vezetőjének levele a királyhoz:

(obv. 7–12): *A király, az én uram folyton azt kérdezi tőlem: „Miért nem diagnosztizálsz a betegségem természetét és végzed el a gyógyítást?” – korábban a királlyal személyesen is beszéltem, ám még a szimptomákat sem sikerült megértenem (SAA 10 315 [ABL 391; 83-1-18-2]).*

A papok és a mágikus tevékenységet folytató szakemberek bizonyos betegségek következtében tisztátalanná – munkavégzésre alkalmatlanná – válhattak. Az egyik ismert mezopotámiai bőrfelületi tüneteket okozó betegség a *saharšuppû* volt, az ebben szenvedők rituálisan tisztátalannak számítottak. Ahogy Assur-ah-iddina úgynevezett „Örökösödési szerződésének” egyik átokformulája fogalmaz: „(Ha az esküd megszeged,) Szín, az Ég és a Föld fénye öltöztessen téged *saharšuppû* betegségbe, az istenek és a király elé járulásod váljék tilalmassá, vadzamárr módjára, gazella módjára a pusztában bolyongj!” (SAA 2 6, 419–421). Egy ilyen rituális szankciókkal járó betegség diagnózisát, amely gyakorlatilag uralkodásra alkalmatlannak minősítette volna a királyt, a palota szakértői közül nem állította fel senki, de az udvari gyógyítók vezetője, Urdu-Nanaja azért elküldte Assur-ah-iddinának a *saharšuppû* betegség elleni ráolvasások, amulették és orvosságok listáját (SAA 10 327), csak úgy, más betegségekre való gyógymódok mellett – hátha érdekli az uralkodót. A király betegségének bőrfelületi tünetei is hozzájárulhattak ahhoz, hogy lakóhelyet változtatott, az eléje járulók körét szűkítette, és a hadjáratoktól is távol maradt.

A subriai győzelem után két hónappal Assur-ah-iddina kijelölte trónörököseit (9. év [Kr. e. 672] ajjáru [II.] hó 12.). A birodalom már több mint hetven éve nem tudta megoldani Babilónia integrálását: III. Tukulti-apil-Esarra, V. Sulmánu-asarédu és II. Sarrukín maga ült Babilón trónjára, Szín-ahhé-eriba trónörökösét tette meg babilóni királynak, de egyik uralmi forma sem működött igazán. Minden asszír uralkodónak újra és újra szembe kellett néznie a déli területek lázadásával. Ennek megoldására tett most újszerű kísérletet Assur-ah-iddina,

amikor Esarra-hammattól született két fia közül a fiatalabbat, Assur-bán-aplīt Asszíría trónjának, bátyját, Samas-sum-ukīnt Babilónia trónjának örököséül jelölte ki.³²

Assur-bán-aplī királyfeliratában így számol be trónörökösi kinevezéséről:

Ajjáru hónapban, Ea isten, az emberiség urának hónapjában, a 12. napon – ez kedvező nap –, Gula istennő ünnepén, a magasztos szózatot teljesítvén, amelyet Assur, Bélit, Szín, Samas, Adad, Bél, Nabú, a ninivei Istar, Kidmuri királynője, az arbélai Istar, Ninib, Nergal és Nuszku istenek mondtak ki, Asszíría lakóit összegyűjtötte, kicsit és nagyot, a Felső- és az Alsó-tenger (között). Trónörökösségem tiszteletben tartására, majd később Asszíría fölötti királyság(om) felállítására az istenek életére esküt tétetett le velük, megerősítette a szerződést (Rassam-cylinder i 10b–22; Komoróczy Géza fordításának figyelembevételével).

A kinevezés tehát nyilvánosan történt, és az alattvalók az istenek életére elmondott esküvel (*adē nīš ilāni*) tettek hitet a trónörökösök utódlása mellett. Az eskü valamelyik templomban vagy kultuszszobrok előtt történt (SAA 13 32). Az asszír adminisztráció tagjai hivatalok szerinti csoportokban, szervezett menetrend szerint tették le esküjüket szerte a birodalomban.³³ Az eskü alól nem volt kivétel, a trónörökösök kinevezését megerősítő szöveget elmondta három hónappal korábban elhunyt édesanyjuk, Esarra-hammatt szelleme is (SAA 10 188).

Assur-ah-iddina korábban a saját bőrén tapasztalhatta, hogy a frissen kinevezett trónörökösnek mennyi rokon keserű csalódásával kell szembenéznie. Négy nappal a Ninivében tartott hivatalos kinevezési ceremóniát követően a király és a trónörökös már Kalhuban találkozott a Zagrosz-hegységből érkezett előkelőkkel, nyolc váruddal (*bēl āli*), akikkel megkötötték a máig ismert legrészletesebb asszír szerződést.³⁴ Ezek a várurak nem tagozódtak be a birodalom adminisztrációjába, és nem is a királyi gárdába erővel besorozott idegenek voltak; saját birtokaik és népük felett uralkodtak – még ha területeik egy-egy asszír tartományon belül feküdtek is.³⁵ A zagroszi előkelők e szerződésben vállalták, hogy bárkivel szemben megvédik a trónörökös – különösen a királyi család és az udvari személyzet tagjaitól.³⁶ A szöveg hosszasan sorolja azokat a lehetséges vészhelyzeteket, amelyek a királyi udvaron belül alakulhatnak ki, s amelyeket a hegyvidéki testőröknek megfelelően kell kezelniük.

A kijelölt trónörökösök azonnal bekapcsolódtak az uralkodói feladatok ellátásába, mintegy kiváltva apjukat. A hivatalnoki kar tagjai egyre több levelükkel már hozzájuk fordultak, s a trónörökösök rendszeresen tettek jelentéseket apjuknak munkájukról. Egy ilyen jelentés Samas-sum-ukín levele bizonyos renegát babilóni jósokról, akik elkezdtek saját szakállukra dolgozni, márpedig a jövő és az istenek akaratának kifürkészése stratégiai kérdés, s így a királyi udvar megpróbált lehetőleg minden szakembert ellenőrzése alá vonni.³⁷ Assur-bán-aplī a mezopotámiai civilizáció irodalmának legjavát felölelő ninivei könyvtárának létrejöttét megelőzte apja tudósokat összegyűjtő programja.

(obv. 1 – rev. 8.) *A királynak, uramnak szolgál, Samas-sum-ukín. Jó egészséget a királynak, az én uramnak! Nabú és Marduk áldja meg a királyt, az én uramat!*

2. kép. Assur-ah-iddina szteléjének részlete: Abdi-Milkutti és Usanahuru, szájukban kötéllel (Niederreiter Zoltán felvétele)

Saridu (és) Nabú-ahhé-éres babilóni polgárok (és) Bēl-iddina borszippai polgár a (következő) levelet küldték nekem:

„A király esküt tétetett velünk téged illetően, mondván: »Mondjatok el uratoknak mindent, amit hallotok!« Most Bēl-etir és Samas-zér-iqisa a királytól kapott parancsot figyelmen kívül hagyva, saját maguk számára cselekszenek. Aplaja, akit a király ezzel (az utasítással) küldött: »Menj, és Babilón szentélyeit szervezd (újja)!« – lepaktált velük. A csillagokat figyelik (és) a bárányok belsősegei (ben vizsgálódnak), de nem tesznek semmiről jelentést, ami a királyra, urunkra vagy Babilón trónörökösére vonatkozik. Közülük egyedül Aplaja bēljós (bārū), Bēl-etir és Samas-zér-iqisa az Enúma Anu Enlil [csillagászati ómenlista] szakértői, éjjel-nappal az eget kémlelik. Továbbá összegyűjtötték azokat az embereket, akik (annak idején) Assur-nádin-sumit elfogták és Elámnak átadták, és a Jupiter és Szíriusz bolygókra tett esküvel szövetkeztek velük. Mi most hallottunk (erről) és azonnal jelentettük a babilóni trón örökösének!” (SAA 16 21 [Iraq 34 21; BM 135586]).

Az égi jelek által előre jelzett veszélyek elhárítására a királyi udvarban megfelelő mágius védelem működött. Assur-ah-iddina uralkodásának utolsó éveiben a király halálát jövendölő égi ómenek elhárítására – bizonyos hold- vagy napfogyatkozások, a Jupiter bizonyos fogyatkozása³⁸ – négyszer végeztette el a helyettes király szertartását (*šar pūhi* rituálé). A száznapos szertartás során a király elrejtőzött, az ország kormányzásában

nem vehetett részt, távollétében egy helyettes királyt iktattak be, akit a száz nap³⁹ leteltével, a jóslatot beteljesítendő, meggyilkoltak. Ez a bajelhárító eljárás ekkorra már komoly múlt-ra tekintett vissza. Első ismert előfordulása az óbabilóni kori Iszínból való, ahol Erra-imitti (Kr. e. 1868–1861) a kertészét, Enlil-bánit tette meg helyettes királynak, majd ő maga meghalt, így Enlil-báni maradt a király (Kr. e. 1861–1837). Azonban Assur-ah-iddina szertartásai nem egy ezer éve elfeledett ősi rituálé felelevenítését jelentették, hanem egy folyamatos hagyomány részét képezték.⁴⁰ Igaz, senki nem alkalmazta eny nyiszert az igen bonyolult és komoly politikai kockázattal járó szertartást: az uralkodó utolsó éveinek több mint egyharmadát (1188 nappól 400 napot) titkos helyen, elrejtőzve töltötte – s mivel tudós orvosaival levelezésben maradt, tudjuk – „Földműves” álnéven.

Egy, a szertartás előkészületeiről szóló jelentés alapján úgy tűnik, a trónörökösök kinevezése után két héttel (9. év [Kr. e. 672] ajjáru [II.] hó 26.) kezdődött Assur-ah-iddina első helyettes király rituáléja, s a teljes szertartássorozat főszervezője Assur-nászir, a főeunuch volt (SAA 10 377).⁴¹ Mivel a helyettes király semmilyen tényleges hatalommal nem bírt, a birodalom irányítása a frissen kinevezett trónörökösök és a főhivatalnokok feladata lett.

Assur-ah-iddina 10. uralkodási évének tavaszán (Kr. e. 671) újabb Egyiptom elleni hadjáratra szánta el magát. Az uralkodó Harránig vonult a sereggel, ahol egy, a városon kívül épített templomban jóslatot kapott a város főistenétől, a harráni Színtől. Erről az eseményről számol be évekkel később a már király Assur-bán-aplinak Marduk-sum-uszur, az udvari jósök vezetője.

(obv. 10–16) *Mikor a király, az én uram atyja Egyiptom ellen vonult, Harrán városán kívül (ina qanni ša Harrān) egy templomot készített cédrusfából. Szín (szobrá) egy rúdra helyezték, fején két koronát viselt, vele szemben Nuszku állt. A király, az én uram atyja belépvén, [(az istenség) a koronát/koronákat?] a fejére helyezte, mondván: „Menj, és az országokat hódítsd meg ezzel!” – [Men]t, és meghódította Egyiptomot, a többi országokat pedig, amelyek Assur és Szín előtt nem hajolnak meg, a király, a királyok ura fogja meghódítani (SAA 10 174 [ABL 923; K 2701a]).*

Assur-ah-iddina seregei a kedvező jóslatot követően valóban győzelmet arattak Egyiptomban, a király azonban nem tartott seregével; tizenegy nappal az első győztes csatát követően már újabb helyettes király szertartás vette kezdetét a fővárosban.

Az Assur-ah-iddina harráni látogatását és nyilvános szereplését követő hónapokban egyre több feljelentés érkezett a királyhoz és a koronahercegekhez egy király elleni titkos összeesküvésekről. Ezen feljelentések közül kettőt szeretnék részletesebben is megvizsgálni, mindkettő Assur-ah-iddina 10. uralkodási évének (Kr. e. 671) arahszamna és kiszlimu (VIII–IX.) hónapjaira datálható. A legelszántabb feljelentő Nabú-réhtu-uszur volt, akiről a témában jegyzett három hosszabb levelén kívül csupán annyit tudunk, hogy talán ő volt az, aki Kr. e. 701-ben diákként Huzirínában (ma Sultantepe, Törökország) Nabú-ah-iddina eunuch írnokiskolájában másolta *A nippuri szegényember történetét*,⁴² elég csúnya kézírással. Az ő leveleiből derül ki a legtöbb részlet az összeesküvésekről. Alább ezek közül adok közre egyet.⁴³

(obv. 1–13.) *A királynak, az én uramnak szolgád, Nabú-réhtu-uszur. Bél és Bélet, Nabú és Tasmétu, a ninivei Istár és az arbélai Istár adjanak neked hosszú napokat és örökké tartó éveket!*

Nikkal [elfedte] azokat, akik atyád jósága ellen vétkeztek, akik megszegték az [atyádnak] és a neked tett esküt. Irtsd ki őket, nevüket és leszármazottaikat a palotából! [...] Szaszí bűnsegédjei [haljanak meg hamar]!

Ó, uram királyom, hallgass meg engem! Én is [merem] Nikkal szavát. Haljanak meg ezek [az emberek]! [Mentsd meg] a saját és a családod életét! Engedd, hogy [az istenek] atyáid és anyáid legyenek (és) felemel[jék] [...]. Ne pusztítsd el az életed, ne engedd, hogy a királyság [kicsúszson] a kezedből. Ne hagyd figyelmen kívül Nikkal szavát!

Ó, uram királyom, hallgass meg engem!

[...]

(rev. 2–10.) *Bél-ah-uszur rabnője Harrán városán kívül (ina qanni ša Harrān) [...] sziván (III) hónapban, révületében szép szavakat szólt neki. „Nuszku szava ez: a királyság Szaszíé, Szín-ahhé-eriba nevét és magját kiirtom!”*

– A lovassági tiszted kérdezze ki a Nabú-templom kapuívén alatt Bél-ah-uszur háznépét! A királyi testőralakulat tagjai, akik a rabnőt Szaszí házába vitték, hozzák őt ide! A király végeztesen a lánnyal kapcsolatban bélijóslást! Bél-ah-uszurt Harrán városából hozassa (ide) és Nuszku [...] Szaszínak, Bél-ah-uszurnak és társaiknak neve és magja pusztuljon el, a királynak, az én uramnak nevét és magját Bél és Nabú örök időkre erősítsék meg! (SAA 16 59 [ABL 1217 + CT 53 118]).

Az összeesküvés egyik színhelye tehát Harrán, pontosabban egy Harrán városán kívüli hely (*ina qanni ša Harrān*) – a révületbe esett rabnő proféciáját a lázadás központi alakjaként leírt Szaszí talán ugyanott hallhatta, ahol két hónappal korábban Assur-ah-iddina is jóslatot kapott („Harrán városán kívül egy templomot készített cédrusfából”). Szaszí, úgy tűnik, maga is királyi leszármazott volt, aki jogot formálhat a trónra, de nem Szín-ahhé-eriba ágából való, csak távoli rokon. A többi feljelentésből egyértelmű, hogy magas rangú városi előjáró valamelyik asszír nagyvárosban. A feljelentő levél első felütése eloszlat minden kétséget, Nabú-réhtu-uszur a király oldalán áll. A baj nagy, az összeesküvőket már a palotából kell kiirtani, Harránból Szaszí házába a királyi testőralakulat tagjai szállították a rabnőt, a szervezkedés a király életére tör: határozottságával a feljelentő talán saját személyének fontosságát is hangsúlyozni kívánja. Az információi azonban mégis egy proféciáról szólnak, és még nem biztos benne, hogy a profécia hamis, ezért kéri annak ellenőrzését – egy másik diszciplína alapján.⁴⁴ Újabb feljelentésében Nabú-réhtu-uszur már egy látomásáról számol be, amelyben Mulisszu istennő felfedte neki arahszamna (VIII.) 6-án jelent meg előtte.

A másik feljelentés írójáról már jóval többet tudunk. Az illetőt Kudurrunak hívják, ami a korban tucatnévnek számít, a források együttes értelmezéséből azonban összeállhat egy életpálya képe, vagy legalábbis felvillannak annak bizonyos szakaszai. Kudurru apja Samas-ibni, a káld Bit-Dakkuri törzs vezetője volt, akit Assur-ah-iddina 3. évében (Kr. e. 678) Asszírriába hurcoltatott és ott kivégeztetett (ABC Chron 1 iv 2).

A király 6. évében (Kr. e. 675) Kudurrut – a nippuri kormányzóval együtt – Asszíriába hurcolták (ABC Chron 1 iv 14–15). Kudurru a száműzetésből üzent a királynak (SAA 16 31), gondosan fogalmazott és gyakorlott kézzel írt levélben kérte, ne engedjék éhen halni. Valamivel később Kudurru neve feltűnik Marduk-sapik-zéri levelében (SAA 10 160), melyben hús, a világ különböző részéről összeverődött tudóst ajánl a király figyelmébe. A száműzetésben élő Kudurruról megtudhatjuk, hogy sokoldalú képzettséggel bír, gyakorlott béljós, jártas a ráolvasó-papi és az írnoiki tudományokban. Az ő jelentése ez:

[Az országok királyának, uramnak] [szolg]ád, Kudurru. [Assur, Samas, Bél és Nabú] áldja meg az országok királyát, az én uramat!

Mióta a király, az én uram száműzött engem, rabságban ültem, és a királyért, az én uramért imádkoztam minden nap, egészen addig, amíg [Nabú-kill]anni, a főpohárnok kiszabadításomra nem küldte egyik [csapatparancsnokát].

Míg [mellette] mentem, azt kérdezte tőlem: „Jártas vagy te az [írno]ki tudományokban? (Mert) [SzN] azt mondta nekem, hogy te jártas vagy az írnoiki tudományokban.”

Arahsamna [VIII.] hónap volt, amikor Nabú-killanni magához vitetett engem, és én az út végén Harrán Urának temploma előtt találtam magam. A csapatparancsnok az épület egyik felső helyiségébe, (a főpohárnok) színe elé vezetett engem.

A (szobában) a főpohárnokon kívül nem volt más, csak a csapatparancsnok, a főpohárnok háznagya, valamint a városparancsnok, aki a ki- és bejárást vigyázta.

Egy székre ültettek engem, és bort ittam, míg besötétedett. Akkor közelebb húzódtam hozzá (a főpohárnok), és a Nuszku-templom nevében kérdezte tőlem: „Jártas vagy-e a jövendőmondás tudományában?”

[...]

„...elmondom neked, [a király] az én gondjaimra bízott, míg szíve ellened háborog. (Most) menj, és végezd el a következőkről a jóslási eljárást, kérdezd meg Samast: királyi hatalomra tör-e a főeunuch?”

Egy másik emeleti szobában bő vízben megfürödtem, tiszta ruhát öltöttem, majd a két tömlő olajjal, amit a csapatparancsnok hozott nekem, elvégeztem a szertartást. „Igen, királyi hatalomra fog törni!” – mondtam neki.

[Más]nap egy kancsó borral mutattak be libációt [...] és [Ba]nitu előtt, és alkonyatig [ünnepet] ültek. Innentől kezdve [így szóltak hozzám:] „Visszahelyez téged apád [házá]ba! [...] és a [Babil]ónia feletti teljes királyságot rád bizza!”

Csakhogy a jóslási eljárás csalás volt! Az egyetlen dolog, amire gondolni tudtam közben, hogy bárcsak megkímélnék az életem!

Most, hogy a királynak, az én uramnak mindezt megírtam, a király hallani fog erről, és megöl engem [...] (SAA 10 179 [ABL 755 + ABL 1393; 83-1-18,122 + Ki 1904-10-9,169]).

Kudurru feljelentése tehát részben önfeljelentés. A helyszín – a harráni Szín-templom – és az időpont – 10. év (Kr. e. 671) arahsamna (VIII.) hónap – már ismerős adat. Az igazi újdonságot a résztvevő felek magas beosztása jelenti. A levélben leírtak alapján a birodalom négy legnagyobb hatalmú tisztviselőjének egyike reaktivált egy – a hatalom nyilvántartásában nem

3. kép. Az akkor még trónörökös Assur-bán-apli Assur-ah-iddina sztéléjének jobb oldalán ábrázolva (Niederreiter Zoltán felvétele)

szereplő – szakembert, akivel teljes titokban jóslási eljárást végeztetett a birodalom *de facto* legnagyobb hatalmú tisztviselőjének terhére. Valószínűleg a titok megőrzését segítette az is, hogy nem az állami jóskérdések megválaszolására használt béljósági rituálét használták, hanem olajból jósoltattak. De mi van akkor, ha a levél állításai valótlanok? Ha Kudurru – mondjuk így – nem magától írta meg levelét? Ha – és itt tényleg csak eshetőségről beszélhetünk – ennek a szolgálatnak köszönhető, hogy később bekerült az udvari tudósok szűk csoportjába? Úgy vélem, a szituáció történeti értékelését ezen lehetőségek egyáltalán nem befolyásolnák. Csupán a feljelentés mögött meghúzódó főhivatalnokok személye változna, a birodalmat irányító erős emberek közötti harmónia teljes felbomlásának ténye nem.

A király nem szánta rá magát azonnal a cselekvésre; 10. éve (Kr. e. 671) tebetu (X.) hó 15-én egy újabb helyettes király

szertartásba kezdett – és újabb száz napra elrejtőzött. Ennek leteltét követően nyomban hozzálátott az összeesküvés felszámolásához, a hivatalnoki karon belül megbomlott egyetértés helyreállításához, a részletekről azonban keveset tudunk. A *Babilóni Krónika* Assur-ah-iddina 11. évéről (Kr. e. 670) csak ennyit mond: „Sok mágnását karddal ölte le Asszíriában” (ABC Chron I iv 29). A pusztítás mértékéről némi fogalmat adhat, hogy az ezen év elejéről datálható szerződések (Pl. SAA 6 286) dátumformuláját az előző év *limmujának* (az évnek nevet adó hivatalnok) nevével adták meg – Kánúnáju után egy évvel. Vagyis az első hónapokban még a fővárosban sem tudták, ki lesz az adott évnek nevet adó hivatalnok, ki marad végül élve. A nyugati tartományok több nagyvárosában – Burmarina (ma Tell Siukh Fawqani), Szam'al (ma Zincirli) és Til Barszip (ma Tell Ahmar) – azonosítható egy pusztulási réteg a lakónegyed egyes házaiban, amelyet a romok között talált táblák alapján Karen Radner Kr. e. 670-re datált.⁴⁵ Az említett városok közül Szam'alban és Til Barszipban ugyanebben az évben Assur-ah-iddina királyi szteléket állított.⁴⁶ Ezek ikonográfiájukat tekintve némileg eltértek a korábbi asszír konvenciótól. A szteléken található domborművön az uralkodó bal kezéből kötél lóg alá, amit két legyőzött, előtte térdelő ellensége – a szidóni Abdi-milkutti és az egyiptomi koronaherceg – szájába fűztek. A sztelék oldalsó képmezői a trónörökösöket, Assur-bán-aplit és Samas-sum-ukint ábrázolják – az örökösödési szerződésekkel kialakított hatalmi struktúra diadalát hirdetve. „Felállítottam királyi képmásomat, melynek nagyszerűsége minden ellenségemet elborítja!” – olvasható a szteléken,⁴⁷ s ez a birodalom határaitól több száz kilométerre felállított tárgycsoportok esetében aligha a birodalmat kívülről fenyegető ellenségekre vonatkozhatott.

Assur-ah-iddina utolsó évéről (Kr. e. 669) a *Babilóni Krónika* így ír: „12. év: Asszíria királya Egyiptomba vonul, (de)

útközben megbetegszik, arahszamna (VIII.) hónap 10-én meghal” (ABC Chron I iv 30–31) – máshonnan tudjuk azt is, Harránban érte a halál.

Nem gondolom, hogy egy uralkodó személyisége alapján határozná meg országa történelmének menetét, vagy hogy egy birodalom működésének megértéséhez a király személyes történetén keresztül juthatnánk el a legeredményesebben. Azonban a tanulmányban tárgyalt időszak egy olyan érdekes történeti szituáció, amikor az uralkodói legitimitás kérdése a legszorosabban összekapcsolódik az uralkodó személyével és személyiségével. Assur-ah-iddina uralkodása nagy változásokat hozott a birodalmat működtető adminisztráció és a király viszonyában, elődeihez képest alapvetően átrendeződtek a birodalmi eliten belüli hatalmi viszonyok – s úgy tűnik, e folyamatoknak egyik kulcsa volt személyes története és betegsége is. Eldönthetetlen kérdés, hogy uralkodása – személyisége, hadvezéri kvalitásai (vagy azok hiánya), esetleg az állami adminisztrációval való problémás kapcsolata – jelentette-e a fordulópontot a birodalom életében, vagy a birodalmi terjeszkedés fordulópontja, tehát a hódítás fizikai határainak elérése éppen az ő uralkodásának idejére esett – és talán nem is kell eldöntönnünk. Tény, hogy Kr. e. 677-ben Szidón elfoglalása és anektálása volt a birodalom utolsó terjeszkedő aktsa. Bár az asszír hadsereg szép katonai sikereket ért még el, a hátralévő 55 évben már nem került kialakításra egyetlen újabb asszír tartomány sem.

Babilón integrációjának kérdését a két fiú között megosztott hatalmi struktúra sem volt képes hosszú távon megoldani. Tizenhat évnyi közös uralkodást követően a fivérek között háború robbant ki, amely ismét pusztítást hozott a birodalom belső területeire, és újabb gyilkos küzdelmet idézett elő a hatalmi apparátuson belül.

Jegyzetek

A tanulmány elkészítéséhez az OTKA K 72927 számú pályázata nyújtott támogatást.

- 1 A harráni tartózkodás mellett érvelt legutóbb Leichty 2007.
- 2 Az asszír trón megszerzéséért zajló küzdelmeket részletesen elemzi Mayer 1998. Az asszír királyok valamennyien egy családból kerültek ki, családfájukat a Kr. e. 2. évezredig vezették vissza. Az uralkodó ágon kívül is sok, származását tekintve királynak alkalmas ember élhetett, vö. Yamada 2003 és Radner 2010a, 25–27.
- 3 Ponchia 2007 és Postgate 2007, 334–338.
- 4 Az asszír uralkodó funkcióiról lásd Maul 1999. Az ókori Kelet bürokráciája Max Weber terminológiája alapján alapvetően patrimonialis (Weber 1987, 238–243), tehát az adminisztráció tagjait a királyhoz kliens-patrónus viszony kötötte; a király házon belüli és uralkodói hatalma között nem volt különbség – erről korszakunkra vonatkozóan legújabban lásd Schloen 2001 és Holloway 2002, 219–220.
- 5 Az eunuchok szerepéről az Asszír Birodalomban legutóbb lásd Vér 2009.
- 6 Az udvari főméltóságok azonosításához lásd Mattila 2000. A főméltóságok: *turtānu* (főparancsnok), *rab šāqē* (főpohárnok), *masennu* (főkincstartó), *nāgir ekalli* (palotahírnök), *sukkallu* (vezír), *sartennu* (főbíró) és *rab ša rēšē* (főeunuch).
- 7 Ezek az úgynevezett *mātuk* („országok”), melyek Asszíria északi határán sorakoztak, nyugatról keletre a *turtānu*, a *rab šāqē*, a *masennu* és a *nāgir ekalli* „országa”.
- 8 A köznép által beszélt arámi helyett az akkádot használta, lásd Tadmor 1991; Parpola 2007, 261–263.
- 9 A kitüntetésként elnyert és rangjelölő szimbólumként kapott ruhák, ékszerek és egyéb tárgyak mindennapi viseléséről sok írott forrás tanúskodik: SAA 1 29; SAA 7 58; SAA 12 88; SAA 15 90 és 91; SAA 17 122; valamint különösen SAA 16 63 és SAA 16 95. A kitüntetésekről és rangjelölő jelvényekről, szerepükről és viselésükről lásd Postgate 1994; Niederreiter 2005; általában a viselet szerepéről az ókori Keleten: Vogelsang–Bekum 1986.
- 10 Az elit kifejezetten katonai képzettségű és nem írnok tagjai is képesek voltak korlátozott módon az írásra és olvasásra, vö. Parpola 1997.
- 11 A király személye elé járulás privilégium volt, a királyi kíséret tagjainak elnevezése akkádul *mazziz pānūte*, szó szerint az „arcnál állók”. Az adminisztráció vezető rétegét a királyfeliratok „az arcomat néző” jelzővel ruházzák fel: CAD D, „*dagālu*” 2.c.1', 23–24.
- 12 Radner 2003, 166.
- 13 Naqia királyné Kr. e. 713–711 körül született (Melville 1999, 13) fia.
- 14 Szín-ahhé-eriba babilóni hadjáratainak hatalmas szakirodalmába jó bevezetést nyújt Frame 1992, 52–63.
- 15 Vö. Kalla 2006.
- 16 A Szín-ahhé-eriba elleni merénylet máig legteljesebb rekonstrukcióját adja Parpola 1980. Az eseménnyel kapcsolatos keleti

- hagyományokat és a klasszikus auktorok szöveghelyeit összegyűjti Zawadzki 1990. A merénylők Urartuba meneküléséről lásd 2Kir 19:37, Iz 37:37–38 és Movszesz Chorenaci 2000, 21. fejezet.
- 17 Az év Mezopotámiában a tavaszi napéjegyenlőség idején kezdődött, ezért Assur-ah-iddina uralkodásának eseményeit uralkodási évei szerint adom meg, majd zárójelben közlöm a mi időszámítási rendszerünkben átszámolt évszámot. Az „uralkodás kezdete” (*rēš šarrūti*) kronológiai terminus, az első teljes uralkodási évet megelőző időszakot jelenti: Assur-ah-iddina esetében ez mindössze tíz napig tartott. A hónapnév után írt római szám az adott hónap asszír naptáron belüli helyét jelöli, tehát niszanu (I.) = március vége – április eleje.
- 18 A Párjanincs Palotát (*ekallu ša šānina lā īšū*) a rá vonatkozó írásos forrásokkal együtt kiválóan mutatja be Russell 1991. A ninivei Nebi Junuszon még Szín-ahhé-eriba által emelt arzenál régészeti-
leg nehezen megragadható: a dombon található Jónás próféta sír-
helye, emiatt igen nehéz a területen ásásokat végezni. Az újasszír
kori állapotokról összefoglalást ad Scott–MacGinnis 1990, 64–67.
Az eredetileg még III. Sulmánu-asarédu által a Kr. e. 9. század
második felében építtetett kalhúi arzenálról (*Fort Shalmaneser*) jó
áttekintést ad Oates–Oates 2001, 144–195.
- 19 Radner 2010b, 272–273.
- 20 Parpola 1980, 172, vö. az SAA 18 100 levélben szereplő törté-
nettel.
- 21 Naqia politikai hatalmának kérdéskörét részletesen feldolgozza
Melville 1999. Nyugati sémi nevét akkád fordításban is használ-
ják: Zakútu, mindkettő jelentése „tisza”. A királyi család női tag-
jainak előtérbe kerüléséről lásd Melville 2004.
- 22 Az építési feliratot közli Borger 1956, 115–116 és Borger 1988,
11.
- 23 Az építési feliratot közli Borger 1956, 10.
- 24 A követjárás hagyománya az egyik Amherst-papiruszon (63.) ma-
radt fenn, arámi nyelven: Steiner–Nims 1985, 73–78.
- 25 A békét elemzi az SAA 16 1 és SAA 18 7 levelek alapján Waters
2000, 42–44.
- 26 Eph’al 2003, 180–183.
- 27 A Subriára vonatkozó összes forrást összegyűjtötte és elemezte
Dezső 2006. Szín-ahhé-eriba gyilkosainak Urartuból Subriába
meneküléséről Leichty 1991, 56–57.
- 28 A subriai hadjárat propagandacéljáról és az egyiptomi hadjárat ku-
darcának leplezéséről lásd Eph’al 2005.
- 29 Parpola 1983, 230–236; SAA 6: láz: no. 241, 242, 243, 315, 328;
gyöngesség: no. 242, 316; étvágytalanság: no. 43, 196; végtagme-
revség: no. 242, 327; szemfájdalom és fényérzékenység: no. 196,
242, 243, 328; bőr felhólyagzása: no. 37, 315, 318, 325, 327; meg-
hűlés és hidegrázás: no. 236, 241; fülfájdalom vagy fülzúgás: no.
323, 324, 327.
- 30 Parpola 1983, 231–233. A filológus Parpola diagnózisát megerősí-
ti Kaiser 1995 – igaz, ő őszövétségi teológus, és nem orvos.
- 31 A retrospektív diagnózis módszertanának teljes elutasítását fogal-
mazza meg részben ezen eset kapcsán az orvos-történész Leven
2004, 379–382.
- 32 Nem ők voltak az egyedüliek, akik Assur-ah-iddina tizennyolc
gyermeké közül trónörökösként szóba kerültek, Szín-nádin-
apli esetleges koronahercegi kinevezéséről is fennmaradt egy
Samasnak feltett jóskérdés (SAA 4 149).
- 33 Vö. az SAA 10 5–7 szövegekkel.
- 34 A szerződés legújabb kiadása: SAA 2 6. A szöveg testőrfeladato-
kat tartalmazó részleteire először Liverani 1995 hívta fel a figyel-
met. A ma Délkelet-Törökországban található Amúq-síkság egyik
fontos asszír kormányzati központjából, Tell Ta’yinatból 2009 au-
gusztusában került elő néhány ékirásos tábla. Közülük egy nagy-
méretű, töredékes szerződés szövegéről az ásátást vezető Timothy
Harrison azt állítja, a kalhúi szerződések szövegével állítható pár-
huzamba, s ez a szerződés Assur-ah-iddina és egy helyi vazallus
uralkodó között kötött. A tábla szövegét eddig nem adták ki.
[http://www.sciencedaily.com/releases/2010/04/100408134519.htm?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed:%20sciencedaily%20\(ScienceDaily:%20Latest%20Science%20News\)](http://www.sciencedaily.com/releases/2010/04/100408134519.htm?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed:%20sciencedaily%20(ScienceDaily:%20Latest%20Science%20News))
- 35 Az újasszír kori Zagrosz-hegységben megfigyelhető *bēl āli* uralmi
formáról lásd Vér 2006, 80–82; a szerződést kötő előkelők társa-
dalmi státuszáról Lanfranchi 1998.
- 36 Pl. 73–82, 108–115, 198–211, 214–225, 237–248, 318–327, 336–
352, etc. sorok.
- 37 Jellemző névtelen feljelentés az SAA 16 65 levél, amelyben azzal
vádolják meg a királynő aranyművészt, hogy babilóni tudóst vett
magának, aki gyermekét csillagászati és orvosi szövegek értelme-
zésére tanítja.
- 38 Ezekről részletesen lásd Parpola 1971, 56–59.
- 39 A rituálé száz napos időtartamára utal SAA 10 220, 314 és 350.
- 40 Az adatolt helyetteskirály-szertartásokra vonatkozó forrásokat és
a hagyományra vonatkozó szöveghelyeket a klasszikus auktorok
munkáiban összegyűjti Parpola 1971, 55 és Huber 2005.
- 41 Assur-ah-iddina helyettes király szertartásaihoz legújabban lásd
Ambos 2005. A dátumhoz lásd SAA 10 381 és Parpola 1971, 55.
A többi helyettes király szertartás kezdő időpontja: 671. tammuz
(IV.) hó 14; 671. tebetu (X.) hó 15 és 669. sziván (III.) hó 14.
- 42 Az STT 38 tábla kolofonját kiadta Hunger 1968, no. 354, A nippuri
szegény ember történetét magyarul közreadta Komoróczy 1982.
- 43 Nabú-réhtu-uszur feljelentő leveleit Simo Parpola átirásában és
angol fordításában közli és alapos kommentárral látja el Nissinen
1998, 108–127. A szöveg változatlan újabb kiadása, immár kom-
mentárok nélkül: SAA 16 59–61.
- 44 A hamis prófécia kérdéséhez lásd Nissinen 1996, 182–193.
- 45 Radner 2003, 175.
- 46 Két sztélét emelt Til Barszipban, egyet Szam’alban. A sztéléket
részletesen elemzi Porter 2003, 59–79.
- 47 Borger 1956, 99, Mnm. A.: 52–53. sorok.

Bibliográfia

- ABC: Grayson, A. Kirk, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, TCS 5, Locust Valley, 1975.
- Ambos 2005: Ambos, Claus, „Rituale für einen Frühaufsteher. Die Ersatzkönigrituale für den assyrischen Herrscher Asarhaddon”: Ambos, C. et al. (szerk.), *Die Welt der Rituale. Von der Antike bis heute*, Darmstadt, 2005, 51–58.
- Borger 1956: Borger, Rykle, *Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien*, AfO Beiheft 9, Graz, 1956.
- Borger 1988: Borger, Rykle, „König Sanheribs Eheglück”: *ARRIM* 6 (1988) 5–11.
- CAD D: Oppenheim, A. Leo – Reiner, Erica (szerk.), *The Assyrian Dictionary*, vol. 3: D, Chicago, 1959.
- Chorenaci 2000: Chorenaci, Movszesz, *Nagy-Örményország története* (ford. Avanesian Alex), Budapest, 2000.
- Dezső 2006: Dezső Tamás, „Šubria and the Assyrian Empire”: *Acta Antiqua Acad. Scient. Hung.* 46 (2006) 33–38.
- Eph’al 2003: Eph’al, Israel, „Nebuchadnezzar the Warrior: Remarks on his Military Achievements”: *IEJ* 53 (2003) 178–191.
- Eph’al 2005: Eph’al, Israel, „Esarhaddon, Egypt, and Shubria: Politics and Propaganda”: *JCS* 57 (2005) 99–111.

- Frame 1992: Frame, Grant, *Babylonia 689–627 B.C.: A Political History*, UNHAI 69, Leiden, 1992.
- Holloway 2002: Holloway, Steven W., *Aššur is King! Aššur is King! Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire*, CHANE 10, Leiden, 2002.
- Huber 2005: Huber, Irene, „Ersatzkönige in griechischem Gewand: Die Umformung der šar pūhi-Rituale bei Herodot, Berossos, Agathias und den Alexander-Historikern”: Rollinger, R. (szerk.), *Von Sumer bis Homer. Festschrift für Manfred Schretter zum 60. Geburtstag am 25. Februar 2004*, AOAT 325, Münster, 2005, 339–397.
- Hunger 1968: Hunger, Hermann, *Babylonische und assyrische Kolo- phone*, AOAT 2, Kevelaer – Neukirchen-Vluyn, 1968.
- Kaiser 1995: Kaiser, Otto, „Arzt und Patient. Der Fall des Asarhad- don, Königs von Assyrien”: *Medizin, Geschichte und Gesellschaft* 14 (1995) 9–36.
- Kalla 2006: Kalla Gábor, „Névadás és személyes vallásosság az ókori Mezopotámiában”: *Ókor* 5/3–4 (2006) 19–23.
- Komoróczy 1982: Komoróczy Géza, „III. Függelék. A nippuri sze- gény ember”: Oppenheim, A. L., *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja*, Budapest, 1982, 439–447.
- Lanfranchi 1998: Lanfranchi, Giovanni B., „Esarhaddon, Assyria and Media”: *SAAB* 12 (1998) 99–109.
- Leichty 1991: Leichty, Erle, „Esarhaddon’s ‘Letter to the Gods’”: Cogan, M. – Eph’al, I. (szerk.), *Ah, Assyria... Studies in Assyri- an History and Ancient Near Eastern Historiography Presented to Hayim Tadmor*, Scripta Hierosolymitana 33, Jerusalem, 1991, 52–57.
- Leichty 2007: Leichty, Erle, „Esarhaddon’s Exile: Some Speculative History”: Roth, M. T. et al. (szerk.), *Studies Presented to Robert D. Biggs: June 4, 2004*, AS 27, Chicago, 2007, 189–191.
- Leven 2004: Leven, K.-H., „‘At Times these Ancient Facts Seem to Lie before Me Like a Patient on a Hospital Bed’ – Retrospective Diagnosis and Ancient Medical History”: Horstmanshoff, H. F. J. – Stol, M. (szerk.), *Magic and Rationality in Ancient Near Eastern and Graeco-Roman Medicine*, SAM 27, Leiden, 369–386.
- Liverani 1995: Liverani, Mario, „The Medes at Esarhaddon’s Court”: *JCS* 47 (1995) 57–62.
- Mattila 2000: Mattila, Raija, *The King’s Magnates: A Study of the Highest Officials of the Neo-Assyrian Empire*, SAAS 11, Helsinki, 2000.
- Maul 1999: Maul, Stefan M., „Der assyrische König – Hüter der Weltordnung”: Watanabe, K. (szerk.), *Priests and Officials in the Ancient Near East: Papers of the Second Colloquium on the Ancient Near East – The City and its Life held at the Middle Eastern Culture Center in Japan (Mitaka, Tokyo), March 22–24, 1996*, Heidel- berg, 1999, 201–214.
- Mayer 1998: Mayer, Walter, „Der Weg auf den Thron Assurs. Suk- zession und Usurpation im assyrischen Königshaus”: Dietrich, M., et al. (szerk.), *Festschrift für Oswald Loretz zur Vollendung seines 70. Lebensjahres mit Beiträgen von Freunden, Schülern und Kol- legen*, AOAT 250, Münster, 1998, 533–556.
- Melville 1999: Melville, Sarah C., *The Role of Naqia / Zakutu in Sar- gonic Politics*, SAAS 9, Helsinki, 1999.
- Melville 2004: Melville, Sarah C., „Neo-Assyrian Royal Women and Male Identity: Status as a Social Tool”: *JAOS* 124 (2004) 37–57.
- Niederreiter 2005: Niederreiter Zoltán, „L’insigne de pouvoir et le sceau du grand vizir Šin-ah-ušur”: *RA* 99 (2005) 57–76.
- Nissinen 1996: Nissinen, Martii, „Falsche Prophetie in neuassyrischer und deuteronomistischer Darstellung”: Veijola, T. (szerk.), *Das Deuteronomium und seine Querbeziehungen*, PFES 62, Helsinki– Göttingen, 1996, 172–195.
- Nissinen 1998: Nissinen, Martii, *References to Prophecy in Neo-Assy- rian Sources*, SAAS 7, Helsinki, 1998.
- Oates–Oates 2001: Oates, Joan – Oates, David, *Nimrud: An Assyrian Imperial City Revealed*, London, 2001.
- Parpola 1971: Parpola, Simo, *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal. Part IIa: Introduction and Appendixes*, Kevelaer – Neukirchen-Vluyn, 1971.
- Parpola 1980: Parpola, Simo, „The Murderer of Sennacherib”: Alster, B. (szerk.), *Death in Mesopotamia*, Mesopotamia 8, Copenhagen, 1980, 171–182.
- Parpola 1983: Parpola, Simo, *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal. Part II: Commentary and Appendixes*, AOAT 5/2, Kevelaer – Neukirchen-Vluyn, 1983.
- Parpola 1997: Parpola, Simo, „The Man Without a Scribe and the Question of Literacy in the Assyrian Empire”: Pongratz-Leisten, B. et al. (szerk.), *Ana šadī Labnāni lū allik. Beiträge zu altori- entalischen und mittelmeerischen Kulturen. Festschrift für Wolf- gang Röllig*, AOAT 247, Kevelaer – Neukirchen-Vluyn, 1997, 315–324.
- Parpola 2007: Parpola, Simo, „The Neo-Assyrian Ruling Class”: Kämmerer, T. R. (szerk.), *Studien zur Ritual und Sozialgeschichte im Alten Orient / Studies on Ritual and Society in the Ancient Near East*, BZAW 374, Berlin, 2007, 257–274.
- Ponchia 2007: Ponchia, Simonetta, „Communicational Procedures and Administrative Structures in the Neo-Assyrian Empire”: *SAAB* 16 (2007) 123–143.
- Porter 2003: Porter, Barbara Nevling, *Trees, Kings and Politics: Stu- dies in Assyrian Iconography*, OBO 197, Fribourg–Göttingen, 2003.
- Postgate 1994: Postgate, John N., „Rings, Torcs and Bracelets”: Cal- meyer, P. et al. (szerk.), *Beiträge zur Altorientalischen Archäologie und Altertumskunde. Festschrift Barthel Hrouda*, Wiesbaden, 1994, 235–244.
- Postgate 2007: Postgate, John N., „The Invisible Hierarchy”: uő, *The Land of Assur and the Yoke of Assur: Studies on Assyria, 1971– 2005*, Oxford–Oakville, 2007, 331–360.
- Radner 2003: Radner, Karen, „The Trials of Esarhaddon: The Con- spiracy of 670 B.C.”: Miglus, P. – Córdoba, M. (szerk.), *Assur und sein Umland. Im Andenken an die ersten Ausgräber von Assur*, Isimu 6, Madrid, 2003, 165–184 [tényleges megjelenés: 2007].
- Radner 2010a: Radner, Karen, „Assyrian and Non-Assyrian Kingship in the First Millennium BC”: Lanfranchi, G. B. et al. (szerk.), *Concepts of Kingship in Antiquity*, Padova, 2010, 25–34.
- Radner 2010b: Radner, Karen, „Gatekeepers and Lock Masters: The Control of Access in Assyrian Palaces”: Baker, H. D. – Robson, E.–Zólyomi G. (szerk.), *Your Praise is Sweet: A Memorial Volume for Jeremy Black from Students, Colleagues and Friends*, London, 2010, 269–280.
- Russell 1991: Russell, John M., *Sennacherib’s Palace without Rival at Nineveh*, Chicago–London, 1991.
- SAA 1: Parpola, Simo, *The Correspondence of Sargon II: Part I. Let- ters from Assyria and the West*, Helsinki, 1987.
- SAA 2: Parpola, Simo – Watanabe, Kazuko, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*, Helsinki, 1988.
- SAA 4: Starr, Ivan, *Queries to the Sungod: Divination and Politics in Sargonid Assyria*, Helsinki, 1990.
- SAA 6: Kwasman, Theodore – Parpola, Simo, *Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh: Part I. Tiglath-Pileser III through Esarhaddon*, Helsinki, 1991.
- SAA 7: Fales, Frederick M. – Postgate, John N., *Imperial Admini- strative Records: Part I. Palace and Temple Administration*, Hel- sinki, 1992.
- SAA 9: Parpola, Simo, *Assyrian Prophecies*, Helsinki, 1997.
- SAA 10: Parpola, Simo, *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars*, Helsinki, 1993.
- SAA 12: Kataja, L. – Whiting, Robert, *Grants, Decrees and Gifts of the Neo-Assyrian Period*, Helsinki, 1995.

- SAA 13: Cole, Steven W. – Machinist, Peter, *Letters from Priests to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal*, Helsinki, 1998.
- SAA 15: Fuchs, Andreas – Parpola, Simo, *The Correspondence of Sargon II: Part III. Letters from Babylonia and the Eastern Provinces*, Helsinki, 2001.
- SAA 16: Luukko, Mikko – Van Buylaere, Greta, *The Political Correspondence of Esarhaddon*, Helsinki, 2002.
- SAA 17: Dietrich, Manfred, *The Babylonian Correspondence of Sargon and Sennacherib*, Helsinki, 2003.
- SAA 18: Reynolds, Frances, *The Babylonian Correspondence of Esarhaddon and Letters to Assurbanipal and Sin-šarru-iškun from Northern and Central Babylonia*, Helsinki, 2003.
- Schloen 2001: Schloen, J. David, *The House of the Father as Fact and Symbol: Patrimonialism in Ugarit and the Ancient Near East*, SAHL 2, Winona Lake, 2001.
- Scott–MacGinnis 1990: Scott, M. L. – MacGinnis, J., „Notes on Nineveh”: *Iraq* 52 (1990) 63–73.
- Steiner–Nims 1985: Steiner, R. C. – Nims, C. F., „Ashurbanipal and Shamash-Shum-Ukin: A Tale of Two Brothers from the Aramaic Text in Demotic Script, Part 1”: *Revue biblique* 92 (1985) 60–81, Pls. 1–4.
- Tadmor 1991: Tadmor, Hayim, „On the Role of Aramaic in the Assyrian Empire”: Mori, M. et al. (szerk.), *Near Eastern Studies Dedicated to H. I. H. Prince Takahito Mikasa on the Occasion of His Seventy-Fifth Birthday*, BMECCJ 5, Wiesbaden, 1991, 419–426.
- Vér 2006: Vér Ádám, „Média és az Újasszír Birodalom keleti expanziója”: *Ókor* 5/3–4 (2006) 78–83.
- Vér 2009: Vér Ádám, „Az eunuch hűsége Asszíriában”: Rab Virág et al. (szerk.), *7. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia előadásai*, Pécs, 2009, 433–444.
- Vogelsang–Bekum 1986: Vogelsang, M. E. – Bekum, W. J., „Meaning and Symbolism of Clothing in Ancient Near Eastern Texts”: Vanstiphout, H. L. J. et al. (szerk.), *Scripta signa vocis: Studies about Scripts, Scriptures, Scribes and Languages in the Near East presented to J. H. Hospers*, Groningen, 1986, 265–284.
- Waters 2000: Waters, Matthew W., *A Survey of Neo-Elamite History*, SAAS 12, Helsinki, 2000.
- Weber 1987: Weber, Max, *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriáiban*, ford. Erdélyi Ágnes, Budapest, 1987.
- Yamada 2003: Yamada, Shigeo, „Notes on the Genealogical Data of the Assyrian King List”: Ben-Tor, A. et al. (szerk.), *Hayim and Miriam Tadmor Volume*, Eretz-Israel 27, Jerusalem, 2003, 265*–275*.
- Zawadzki 1990: Zawadzki, Stefan, „Oriental and Greek Tradition about the Death of Sennacherib”: *SAAB* 4 (1990) 69–72.

Pályázati felhívás

2011 októberében negyedik alkalommal kerül kiosztásra a
Non Omnis Moriar Alapítvány 250 000 forintos díja.

A Hahn István ókortörténész, egyetemi tanár emlékét ápoló elismerést a család hozta létre. Célja, hogy minden páratlan évben egy egyetemi tanulmányait már elvégzett, az ókori történelemre szakosodott 35 év alatti oktató vagy kutató számára hozzájárulást nyújtson egy szakmai fejlődését szolgáló tanulmányúthoz. A díjnyertesnek a támogatás időszakában készült legfeljebb 100 oldalas idegen nyelvű tanulmányát az ELTE Ókortörténeti Tanszéke önálló füzetben jelenteti meg az *István Hahn Lectures* című sorozatban.

A pályázathoz szükséges egy szakmai önéletrajz, publikációs jegyzék, valamint egy két oldal terjedelmű munkaterv.

A díj odaítéléséről az alapítvány kuratóriuma dönt, amelynek tagjai közé tartozik Németh György tanszékvezető egyetemi tanár, valamint a család nevében R. Hahn Veronika.

Az idei díj megszerzésére a pályázat
2011. szeptember 5-én 12.00 óráig
nyújtható be az ELTE BTK Ókortörténeti Tanszékére
(1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8.).
A borítékra kérjük ráírni: Non Omnis Moriar Pályázat.